

ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКИЙ ДІАЛОГ В КОНТЕКСТІ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ ВАТИКАНУ

Православно-католицький діалог започаткований у 1979 р. Його ініціював під час візиту до Константинополя папа Іван Павло II. Ініціативу Ватикану схвально сприйняв тодішній Константинопольський патріарх Димитрій I. Було створено Змішану міжнародну комісію з теологічного діалогу між Католицькою Церквою і Православними Церквами. Визначено мету діалогу: поєднання зусиль для відновлення цілковитої єдності цих Церков, утраченої після 1054 р. Відтоді очільники діалогу титулюються „єкуменічний папа” та „єкуменічний вселенський патріарх”.

Першим „великим єкуменічним папою” вважається Іван Павло II, який у своїх енцикліках „*Oriente lumen*” – „Світло зі Сходу” (2 травня 1995 р.) і „*Ut unum sint*” – „Щоб були одно” (23 травня 1995 р.) заманіфестував привабливе єкуменічне послання для православно-католицького примирення: „Християнська Церква повинна дихати двома легенями – західною і східною”. Іван Павло II вперше вжив щодо Православної і Католицької церков визначення „церкви-сестри”. Він самокритично оцінив ситуацію, яка заважала єдності між християнським Сходом і християнським Заходом, запропонувавши „відкинути переконання, що сукупність звичаїв і традицій Латинської Церкви повніше і відповідніше відображає повноту правильного навчання („*Oriente lumen*” I, п.20), оскільки „постійне та спільне навернення є необхідне і Заходу, і Сходу” („*Ut unum sint*”, II, п. 54).

Це було чітке теологічне визначення й ефективний ідеологічний супровід православно-католицького діалогу. Для Ватикану він мав глобальний вимір в контексті його Східної політики з двома паралельними векторами – «Рим-Константинополь» та «Рим-Москва». Причому першому вектору скоріше надавалося тактичного значення, оскільки стратегія Східної політики Ватикану зосереджена насамперед на векторі «Рим-Москва». І це зрозуміло: під безпосереднім омофором Вселенського Константинопольського патріарха знаходиться ледве понад 3 млн. із 160-175 млн. усіх православних, решта (за винятком Сербської, Болгарської, Македонської, Елладської, Кіпрської, Румунської, Польської, Американської та деяких автономних православних структур) – це православні, які, як вважає Московський Патріархат, знаходяться на його „канонічній території”, а це - Росія, Україна, Білорусь.

Найбільший ужинок у православно-католицькому діалозі до цього часу зібраний на векторальному полі «Рим-Константинополь». Змішана міжнародна комісія з теологічного діалогу між Католицькою Церквою і Православними Церквами поступово напрацьовувала важливі погоджувальні документи у Баламанді (1993 р.), Балтиморі (2000 р.), Белграді (2006 р.). Зрештою „Равенський документ” (2007 р.) узаменував важливе досягнення: вперше православні визнали вселенський рівень Католицької Церкви і, більше того, засвідчили, що на цьому рівні існує *protos* (примас), яким може бути тільки єпископ Риму, відповідно до ієрархії давньої Церкви. Це по суті відкрило шлях до повної єдності – сопричастя в Євхаристії. Але зустріч у Равенні (жовтень 2007 р.), де відбулося радикальне поліпшення духу відносин і розпочалася нова фаза діалогу, завершилася демаршем делегації Московського Патріархату, яка залишила засідання і не підписала „Равенський документ” через міжправославні суперечки, зокрема, протестуючи проти участі в пленарних засіданнях делегації Естонської Православної Церкви, запрошеної Вселенським Константинопольським патріархом. По суті, це був черговий вияв напружених відносин між Московською Патріархією і Константинополем, який послідовно демонструє себе як „Вселенський Патріархат всіх православних”.

Делегації Вселенського Константинопольського Патріархату систематично відвідують Рим. Римські папи, почавши від Павла VI, регулярно запрошуються до

Константинополя. У прийнятій під час останньої зустрічі (листопад 2006 р.) папи Бенедикта XVI і патріарха Варфоломія I „Спільній Декларації” (L’Osservatore Romano (Wyd. polskie), 2007. – №2 (290). – S.28-29) знаходимо спільність поглядів Константинополя і Риму в оцінці ситуації на Близньому Сході, Кіпрі, а також проблем, які стосуються прав людини, релігійної свободи, релігійних меншин, їх культурних і релігійних традицій. Обидві сторони високо оцінили формування Європейського Союзу і закликали католиків та православних до співтворення в ньому клімату приязні і співпраці, визнання важливої ролі спільної західної і східної християнської європейської традиції. Як відомо, Московський патріархат щодо спільності поглядів Константинополя і Ватикана у багатьох зазначених питаннях має іншу точку зору.

У тексті „Спільної Декларації” є рекомендації щодо збереження у зростаючому Європейському Союзі культур і релігій національних меншин. Ватиканські аналітики вважають, що ці заклики, крім мусульман, адресовані до урядів тих країн, де більшість становлять православні і де зафіксовані факти утисків громадян іншого віросповідання, яке в меншості, насамперед католиків. Зокрема, йдеться про Росію Алексія II, який до цього часу мав не дуже приязні відносини з Варфоломієм. Останній керує невеличкою спільнотою в оточенні мусульманського світу, тоді як перший править Церквою, що домінує на безмежній території колишнього СРСР. Саме в цьому причина, яка перешкоджає будь-якому оптимізму у відносинах Московського і Вселенського патріархів. Останній користується „першістю честі” і заявляє, що є „Церквою-Матір’ю всього православного світу”.

Активними помічниками Константинополя у налагодженні православно-католицького діалогу є Елладська Православна Церква і Кіпрська Православна Церква. У „Спільній Декларації” папи Бенедикта XVI і архієпископа Юстиніани і всього Кіпру Хризостона II відзначається значний внесок Кіпрської Православної Церкви в розвитку теологічного діалогу між Католицькою Церквою і Православною Церквою в цілому. Хризостом II визнав „примат першості серед єпископів неподільного християнства за єпископом Рима” і з цим привітав папу Бенедикта XVI. Під час офіційного візиту до Ватикану Хризостом II заявив: „У нашому спільному домі – Європі, колись західної цивілізації, панує криза, атеїзм, секуляризація і декаденство. Саме тепер є потреба нової євангелізації... Однак без співпраці європейських церков і нашого спільного християнського свідчення неможливо розраховувати на позитивні результати, оскільки багато спроб в цьому напрямку поодиноких Церков виявилися безрезультатними... Духовною зброєю у цій боротьбі, яку прагнемо разом з Католицькою Церквою – нашою сестрою вести за перетворення антропологічного європейського суспільства в суспільство христоцентричне”, є „шлях єдності наших Церков” ”(L’Osservatore Romano (Wyd. polskie), 2007. – №7 (295). – S.32-33).

Ватикан крок за кроком, терпеливо і наполегливо, досягає успіхів на векторальному полі «Рим-Константинополь». Але цей вектор, як уже зазначалося, має тактичне значення, оскільки якоюсь мірою позбавляє Московський Патріархат від зазіхань на роль „третього Риму” і водночас стимулює його не залишатися в ізоляції в процесі православно-католицького діалогу. Ватикан в такий спосіб намагається тримати Московський Патріархат як заручника цього діалогу попри напружені стосунки з ним, які час від часу загострюються, а потім – згладжуються. Реалізуючи свою східну політику, Ватикан намагається будь-якою ціною добитися зустрічі Римського папи і Московського та всієї Русі патріарха Алексія II.

Саме так, будь-якою ціною. Перший раз така ціна була заплачена в Баламанді (1993 р.). Документом Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу між Католицькою і Православною Церквами „уніатизм”, тобто унійні ініціативи останніх чотирьохсот століть, починаючи від Берестейської унії 1596 р., були визнані такими, що „привели до розриву уніатських спільнот з материнськими православними Церквами, а воз’єднання їх з Римською Церквою як таке, що стало джерелом конфлікту й терпіння як для

православних, так і для католиків”. Таким чином, унії з Римською Церквою, як і сама практика „уніатизму” були визнані „неприйнятими ані як метод для застосування, ані як модель досягнення єдності між Церквами”. В практичних настановах Баламандського документу визначалася „лінія поведінки” східних (унійних) Католицьких Церков в екуменічному процесі, а Римо-католицька Церква зобов’язалася „допомагати східним Католицьким Церквам приготуватися до повного сопричастя між Католицькою і Православною Церквами” (Keleher S. Balamand and the Sreek-Catholis Church of Antioch // *Fastern Churches Iornal*” – 1996. – №1. – S.24).

Це був вирішальний крок і жест „поданої руки” назустріч Московському Патріархату, після чого його делегація погодилася співпрацювати у Змішаній міжнародній комісії з теологічного діалогу між Католицькою Церквою і Православними Церквами. Але Московський Патріархат, знаючи ціну собі і намагаючись применшити роль „Нового Риму” – Вселенського Константинопольського православного патріархату в православно-католицькому діалозі, знаходив причини для його гальмування. З 2000 до 2006 року православно-католицький діалог фактично був заморожений. Постійно виникали піки загострення відносин між Ватиканом і Московським патріархом, що давало привід чільним представникам останнього з Відділу зовнішніх церковних зв’язків Московської Патріархії (ВЗЦЗ МП) час від часу нагадувати Ватикану, що будь-який його некоректний крок у відносинах з РПЦ відкладатиме бажану для Апостольської Столиці зустріч Римського папи і патріарха Алексія II. Це були надзвичайно подразливі й ефективні демарші московської православної дипломатії.

У багатьох випадках Московська Патріархія діяла рішуче, захищаючи свої інтереси на своїй канонічній території. І це було продемонстровано під час кризи у ватикано-московських відносинах в 2002 і 2007 роках. У першому випадку рішення Івана Павла II заснувати католицькі дієцезії та митрополію замість апостольських адміністрацій на території Росії викликало справжню ідеологічно-пропагандистську атаку на Католицьку Церкву в цій країні. Криза у ватикано-московських відносинах досягла апогею у 2007 р., коли Московський патріархат і, безумовно, Кремль зажадав відставки з митрополичої кафедри Католицької Церкви в Російській Федерації Тадеуша Кондрусевича. Відтак, ці дві події негативно позначилися на Східному відтинку ватиканської дипломатії, якій у Москві дали зрозуміти, що російська сторона завжди негативно ставилася до організації католицької ієрархії при заснуванні нею нових дієцезій і насамперед до того, що управління цими католицькими структурами було довірено прелатам польського походження. Бенедикт XVI швидко перегорнув цю сумну сторінку у ватикано-московських відносинах, простягнув руку Патріархові Московському Алексію II, змістивши з митрополичої кафедри Кондрусевича і призначивши до Москви італійського прелата Паоло Пецці. Відтак, замість поляка Кондрусевича папа відправив на московське поле італійського гравця. Цим жестом Бенедикт XVI і Римська курія намагалася поліпшити свої відносини з РПЦ, задовольнити і православно-ієрархію, і Кремль, щоб відновити православно-католицький діалог.

Човникова дипломатія між Ватиканом і Москвою протягом останніх років приносить свої плоди. У церковно-суспільних колах Росії знову почали говорити про очікувану зустріч Патріарха з Папою. „Рим і Москва стають дедалі ближчі” – такі меседжи йдуть вже від ватиканської сторони. „Все, здається, просувається до ймовірної зустрічі між Папою Бенедиктом XVI та Патріархом Алексієм II. Конкретного плану немає, а знаків примирення достатньо”. У цьому переконаний кардинал Вальтер Каспер після повернення з Російської Федерації, візит до якої відбувся 21-30 травня 2008 р. У розмові з журналістом *L’Osservatore Romano* кардинал розповів про насичені подіями дні візиту до Москви, Казані, Нижнього Новгороду, Смоленська. „Нова ситуація лише починається, – обережно каже кардинал, не приховуючи, однак, свого задоволення. – Це нова реальність, де колишні конфлікти неначе випарувалися. Мене приймали так, як ще рік тому годі було сподіватися” (Див.: Парафіяльна газета. Католицький вісник. – 2008. -№13 (442)).

Кардинал Каспер явно переповнений оптимізмом (час покаже наскільки цей оптимізм реалістичний), оскільки вважає, що Патріарх Алексій II „переконано каже про необхідність православно-католицького діалогу, підтверджуючи, що позиції обох Церков збігаються з багатьох питань, і це сприятиме розвиткові контактів між двома Церквами”. Каспер вважав за потрібне відзначити, що „у Москві добре прийняли нового латинського архієпископа Паоло Пецці, а також відчувалася величезна повага до Папи Бенедикта XVI: у Росії йому довіряють”.

Переповнений враженнями від теплового прийому в Росії, кардинал Каспер, як досвідчений ватиканський дипломат, намагався довести, що духовний спадок і духовні традиції РПЦ є „надзвичайно близькі” Католицькій Церкві, що російські православні „хочуть продовжити молитися разом з нами”. Вони просили кардинала Каспера „благословити трапезу”, і він брав участь у їхній літургії. Відтак, залишилася ледве чи одна, але надзвичайно складна перепона у поглибленні православно-католицького діалогу на векторному напрямку «Рим-Москва» – це визнання примату Папи, першості Петрового служіння.

Московський Патріархат створив комісію, щоб дослідити це питання. Останнє якоюсь мірою викликає тривогу у кардинала Каспера як голови Папської Ради сприяння християнської єдності. За його спостереженням, це може негативно позначитися на так званому „Равеннському документі”, в якому зафіксовано визнання першості єпископа Риму православними церквами, що знаходяться під безпосереднім омофором, а також входять у сферу впливу Вселенського Константинопольського патріарха. Саме це може бути надзвичайно серйозним каменем спотикання у православно-католицькому діалозі, причому як у відносинах Ватикан-Московська Патріархія, так і у стосунках Константинополь-Московська Патріархія. І тому кардинал Каспер, намагаючись умилювати Московський патріархат, бажає швидше прояснити ситуацію з Естонською Церквою, щодо якої є „різні прочитання її історії” (це стосується „різних прочитань” Константинополя і Москви). Каспер категорично стоїть на тому, що має бути знайдене рішення і якнайшвидше, інакше всі зусилля будуть даремні. Бо, як він заявив, „якщо росіяни не братимуть участь в діалозі, то проводити його буде важко”. Здається, що така рішучість кардинала засвідчує, що Ватикан готовий до того, щоб вирішити „естонського питання” на зразок вирішення московсько-ватиканської кризи 2007 р. Естонська Православна Церква може бути „здана” на поталу Московського Патріархату, бо, як підкреслив Каспер, це не може бути перепорою у ватикансько-московських відносинах, хоча допустив, що Церква може бути „єдиною в різноманітності або радше різноманітною в єдності”. Одним словом, для Ватикана, як уже зазначалось, вектор «Рим-Константинополь» є скоріше тактичним, а найбільший інтерес його Східної політики лежить у векторі «Рим-Москва».

А що ж Україна? Яке місце вона посідає у Східній політиці Апостольської Столиці? Католицизм в Україні у своєму розвитку немає тих перепон, з якими він зустрічається в Російській Федерації. Україна поліконфесійна і толерантна, у ній немає претензій будь-якої церкви на свою „канонічну територію” (хоча Московська Патріархія до цього часу не відмовилась від залучення України до свого канонічного впливу і від претензії на особливий, від неї залежний, статус Православної Церкви в Україні). Наявність в Україні розгалуженої мережі латинських чернечих орденів (91 монастир, 667 монахів і монахинь, здебільшого іноземців), громадсько-церковних об'єднань, місій сприяє утворенню нових римо-католицьких парафій, реставрації зруйнованих і будівництву нових костелів і просуванню на Схід і Південь України. Римо-католицька Церква в Україні має 1055 громад і організацій, 541 священника (наполовину – громадян України, решта – іноземці здебільшого польського походження), 8 навчальних закладів з понад трьома сотнями студентів і 14 періодичних видань. Останніми роками утворені нові латинські дієцезії (єпархії), зокрема, Одесько-Сімферопольська і Харківсько-Запорізька, які загалом опікуються лише 65 парафіями, розпорощеними на території 11 східно-південних областей

України. Ні український уряд, ні будь-яку церкву в Україні це не бентежить (хоча певні негативні висловлювання, інспіровані окремими ієрархами РПЦ і їх ставленниками в Україні, можна почути), бо Україна справді є демократичною, а її територія не підлягає впливу будь-якого клерикального імперіалізму. Це, мабуть, дало підставу державному секретарю Ватикана кардиналу Тарчіціо Бертоне, який перебував в Україні 23-26 червня 2008 р., сказати, що „Україна – це „серединна земля”, таке собі перехрестя між Заходом і Сходом, одним словом, „земля, яка тече молоком і медом” – „обітована земля”, по якій безперешкодно проходить вектор «Рим-Москва» у транзитному варіанті. Відтак, особливих проблем, складних перепон для Апостольської Столиці в Україні немає.

Святий Престол в Римі прийняв московську версію оцінки ситуації в українському православ'ї: визнає канонічною лише Українську Православну Церкву, яка знаходиться в молитовному і канонічному єднанні з Московською Патріархією. Саме тому державний секретар Ватикана Бертоне скористався нагодою відвідати лише митрополита Київського та всієї України Володимира у Києво-Печерській лаврі. Кардинал задоволений зустріччю з митрополитом. Обговорення конкретних непорозумінь між Католицькою Церквою та Українською Православною Церквою, яку очолює митрополит Володимир, дало підставу Бертоне заявити, що попри складності в усьому обширі відносин між Католицькою Церквою та Російською Православною Церквою спостерігається „позитивний момент міжконфесійного діалогу”. За свідченням державного секретаря Ватикану, митрополит Володимир підтвердив, що „можна просуватися цією дорогою діалогу, який триває заради блага Церкви та проголошення Євангелія” (Парафіяльна газета. Католицький вісник. – 2008. - № 12 (441)). Відтак, високий очільник Ватикану і високий достойник УПЦ, судячи з цих оцінок Бертоне, дали одноставну оцінку стану і перспективи розвитку православно-католицького діалогу.

Оцінюючи майбутнє України в Європейському Союзі, державний секретар Ватикану вважає, що Україна прямує до „гармонійної інтеграції у міжнародну спільноту, не забуваючи про свої християнські корені”. При цьому він зауважив, що Україна в Європі може відігравати важливу роль, „ставши точкою перетину, перехрестям для зустрічі й мостом між культурами християнського Сходу та Заходу”. Очевидно, високий достойник Ватикану не врахував того, що українців, далекі, не влаштовує роль і місце України як „точки перетину” і „перехрестя” або ж „моста”, тим більше, якщо йдеться про європейський вибір чи східну політику Ватикану у форматі вектора Рим-Москва. Запевнивши, що „Україна стоїть при дверях Європейського Союзу”, кардинал Бертоне все ж уточнив, що „Святий Престол не провадить власної політичної діяльності”, але ж вважає, що „Європа має дихати легенями Сходу і Заходу”.

Яка ж була основна мета візиту державного секретаря Ватикану в Україну? Кардинал Бертоне очолив церемонію беатифікації сестри Марти Марії Вецкої у Львові. Він був призначений Легатом Святішого Отця для проведення цього канонічного заходу і проголосив Марту Вецку Блаженною. Це вже третя беатифікація для Римо-Католицької Церкви в Україні після блаженних Зигмунда Гораздовського та Йосипа Більчевського (останній вже канонізований). Триває процес беатифікації домініканських мучеників з Чорткова, які були вбиті співробітниками радянського НКВС у 1941 р. Отже, Римо-Католицька Церква прославляє своїх синів і дочок на українській землі.

І тут потрібно зробити деяке уточнення (а, можливо, й доповнення), яке викликає в українців сумні асоціації. За період понтифікату Івана Павла II беатифіковано і піднесено до алтаря пошани і культу святих (тобто канонізовано) великі групи мучеників - польських, іспанських, мексиканських, японських, в'єтнамських та з африканських країн. 13 червня 1999 р., перебуваючи у Варшаві, Іван Павло II беатифікував відразу 108 польських подвижників віри з часів Другої світової війни. В Іспанії 1987 р. він беатифікував одночасно 479 іспанських мучеників віри, які загинули під час релігійних гонінь 1934-1937 рр., 11 з яких згодом були оголошені святими.

28 жовтня 2007 р. вже Бенедикт XVI у Ватикані, на площі Святого Петра, проголосив блаженними Католицької Церкви ще 498 іспанських мучеників. Проте надто скупою (а, можливо, і не бажаною) виявилася міра визнання української Голгофи (це були одиничні беатифікації, зокрема єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі, бл. отця Емільяна Ковча і Володима Прийми), яку склали десятки тисяч мучеників Української Греко-Католицької Церкви, скасованої і загнаної в катакомбне підпілля майже на 50 років жорстоким сталінським режимом і його наступниками. Апостольська Столиця не поспішає заповнити історичну прогалину у відтворенні вагомих страдницьких сторінок літопису Великої мартирології мучеників Української Греко-Католицької Церкви за минулі 400 років її існування. Більше того, демарші польських ієрархів, зокрема, примаса Вишинського у 1958 р. і 1962 р. під час його візитів до Ватикану, і Московського Патріархату, які одноставно виступили проти беатифікації А.Шептицького, припинили цей процес, і невідомо, коли він буде завершений (якщо взагалі буде завершений). Відтак, нащадкам „серединної землі” (у розумінні Бертоне – України) не таланить, оскільки інтереси Ватикану лежать в руслі вектора «Рим-Москва», а Україна – це „перехрестя”, „місток” на шляху цього вектора.

Це, зрештою, підтверджується поглядом з Римських пагорбів на візит Константинопольського патріарха Варфоломія I до Києва з нагоди 1020-річчя хрещення Київської Русі. Головування Варфоломія на урочистостях і прибуття Алексія II на його запрошення до Києва у Римі розцінюється як перемога Варфоломія I в суперечці „третього Риму” (Москви) з „другим Римом” (Константинополем) за лідерство у православному світі. Приїзд Алексія II до Києва характеризується як закінчення самоізоляції, яка тривала 8 років. Патріарх Московський погодився співслужити з Варфоломеєм I під час святкування в Києві. Відтак, Вселенський Патріархат утвердив себе як чинник сприяння єдності православного світу. Наприкінці святкування Алексій II оголосив, що візьме участь у Всеpravославній нараді, яка мала відбутися у жовтні 2005 р. в Константинополі (Московський патріархат не брав участь у всеpravославних зустрічах з 2000 р.). Це неочікувана спільна заява Варфоломія I та Алексія II, як зазначає Asia News (Італія), є „найважливішим результатом київських святкувань”. Митрополит Смоленський Кирило, який очолює Відділ зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату, зауважив, що зустріч двох патріархів у Києві „стала новим подихом у відносинах між двома Церквами”. А що стосується українського православ'я і проблем розколу в ньому, то його розв'язання відкладається, на думку цього московського церковного дипломата, до „ймовірного самовизначення протягом певного часу”, коли „кожна з українських православних Церков обере, до якого патріархату приєднатися”.

Відтак, в Києві під час святкування 1020-річчя хрещення Русі-України вирішували не суто українські проблеми, на що сподівалися деякі українські високопоставлені особи, а вселенські православні відносини, основними чинниками яких були Варфоломій I та Алексій II. Воістину, Україна тут ідентифікувала себе, як відзначив ватиканський державний секретар, „мостом” і „перехрестям”, „серединною землею”, а не суб'єктом своїх інтересів, прагнень і прав. Адже основними чинниками міжправославного і православно-католицького діалогу утверджуються «Москва-Константинополь-Рим».